Дәдә Горгуд хәритәси · VI–X әсрләр

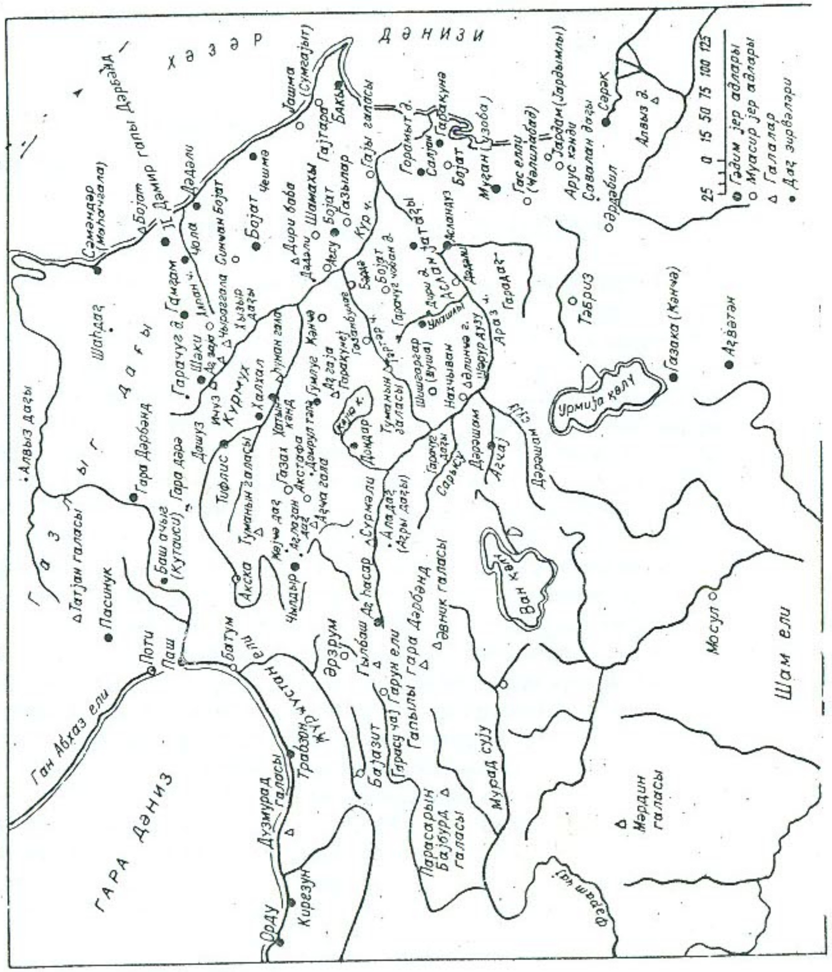

ӘЖДӘР ФӘРЗӘЛИ

Дәдә Горгуд јурду

АЗӘРБАЈҸАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈЈАТЫ
Бакы — 1989

ББКС(Аз)2
Ф 61

Фәрзәли Әждәр.

Ф 61 Дәдә Горгуд јурду. — Б.: Азәрнәшр, 1989, с. 181 с.

Китабда Азәрбајчан дилинин вә торпағынын узаг кечмишинә, дүнјанын, һәјатын илкинә мүрачиәт едилир, халгларын бир-биринә гоһумлуғу, дил мүхтәлифлијинин сәбәбләри араншдырылыр. Одун вә Сујун говушараг бир јердә һәјаты, инсаны вә сөзү јаратдығындан сөһбәт кедир, Дәдә Горгуд јурдунун бир сыра јер, су вә инсан адларынын дахили мәзмуну ачылыр, белә чидди мәсәләләрин өјрәнилмәсиндә илкин атәшсевәрлик, онунла бағлы улу оғуз инамлары мүәллифин вә охучуларын көмәјинә кәлир. Нәһајәт, китабда етимолокијанын бир елм кими әсас принсипләри шәрһ едилир.

Ф $\frac{0503020907-96}{М-651-89}$ 172—89 ББКС(Аз)2

ISBN 5—552—00352—7

© Азәрнәшр, 1989

«Јазыја позу јохдур.»

Аталар сөзү

СӨЗЛӘРИН ДӘ АЧАРЫ ВАР

Дүнјанын бир чох өлкәләрини кәзиб доланмыш бөјүк рус алими вә етнографы Миклухо Маклај бир даһа сүбут етмишдир ки, иргиндән вә дининдән асылы олмајараг инсан һәр јердә инсандыр, бүтүн халглар бәрабәрдир. Халгларын ваһид Үмумбәшәр, Үмуминсан көкүнә бағлылығындан чох јазыб, чох дејибләр. Лакин бу елә мүгәддәс мөвзудур ки, она һәр вахт мүрачиәт едиләчәк. Биз дә һәмин мөвзуја үз тутаркән белә гәнаәтә кәлдик ки, мәсәләнин шәрһинә сөзләрин, һәм дә даһа чох бәләд олдуғумуз түрк—огуз—Азәрбајчан сөзләринин бир гисминин ачылмасындан башлајаг. Ахы, бу дилин елә сөзләри вар ки, заманын кечмишинә гарышыб, ән узаг чағлардан бу күнүмүзә радио далғалары тәк кәлиб чатыр, бә'зән һиссимизә, ағлымыза «тохунур», санки һәзин бир меһ олуб үзүмүзү «сығаллајыр». Вә биз бу далға—сөзләримизи тутмаг үчүн ачар ахтарырыг. «Ачары» тапылмајан сөзләр дә тута билмәдијимиз далғалар кимидир, ачары тапылмајанда һансы дилә мәнсуб олдуғу билинмир.

Сон илләрдә республикамызда лүғәтләр, адлар, сөзләр вә с. һаггында китаблар чыхыр, классикләримизин әсәрләринин сонуна да лүғәтләр әлавә едилир. Онларда һәгиги алынма сөзләрлә јанашы, дилимизин бир сыра гәдим, доғма сөзләри дә еһтијач олмадан, елми сүбут кәтирилмәдән әрәб, фарс, латын, јунан, јәһуди вә с. дилләринә аид едилир. Һәр тәзә лүғәт јазан өзүндән әввәл јазыланлара тәнгиди нәзәрлә бахмадан, ондан олдуғу шәкилдә көчүрүр. Бәлкә бириси елә сәнин варлығыны даныр, тарихинин үстүндән гәләм чәкир, онудамы көзүјүмулу көчүрмәлисән!? Нә исә...

Маддәни илкинә баш вурмаг үчүн атомун бөлүнмәси, нечә мин иллик еһкам габығынын парчаланмасы лазым кәлди. Сөзләрин дә илкинә баш вурмаг үчүн илк инсанлар дүнјасынын бәрбәзәкләрини бир аз да галдырмаг, Мифдән кәлән сајсыз ишыгларын мәнбәјинә ишыг салмаг, «материалы гәбул едән көрмә бучағыны бир дәфә дәјишмәк» (К. Абдуллајев) лазымдыр. Ахы, елә сөз, ифадә вар ки, ајрыча бир халгын јарадычылығынын мәһсулудур, чанлы әсәридир. Һәр бир сәнәткар кими, һәр бир халгын да өз мүәллифлик һүгугу вар вә о бу һүгугдан истифадә етмәјә там һаглыдыр.

Азәрбајчан халгынын дили, фолклору, тарихи әсрләр бојунча истилачылар тәрәфиндән гәсдән тәһриф едилмишдир. Јалныз Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы белә тәһрифләрә вә халгымызын башына кәтирилән милли вә ичтимаи зүлмә сон гојмушдур. Бу күн Азәрбајчан тарихи, әдәбијјатшүнаслығы, дилчилији бүтүнлүклә үмуми Совет тарихинин, әдәбијјатшүнаслығынын вә дилчилијинин ајрылмаз тәркиб һиссәсинә чеврилмишдир. Азәрбајчан фолклорунун, ономастикасынын тәдгиги саһәсиндә республикамызда кениш мигјасда иш көрүлүр. Сов.ИКП XXVII гурултајынын вә XIX Үмумиттифаг партија конфрансынын ирәли сүрдүјү јенидәнгурма вә ашкарлыг сијасәти мәдәни вә игтисади гуручулугла јанашы, елми вә әдәби ахтарышлара да јени тәкан вермишдир.

Бу сәтирләрин мүәллифи сон илләрдә мәтбуатда «Дәдә Горгуд јурду», «Ахтарышлар, мүлаһизәләр», «Јурдумузу кәзә-кәзә» вә дикәр башлыглар алтында дәрч етдирдији јазыларында нә вахтса зорла, јахуд сәһвән «өзкәләшдирилмиш» сөзләримиздән бир гисминин етимолокијасыны да ачмаг истәмишдир. Бу китабда да о, гаршысына тәгрибән белә бир мәгсәд гојуб. Дүнјаја марксист-ленинчи бахышы рәһбәр тутараг, елми-мәнтиги методолокија әсасында Азәрбајчан топонимләринин, һидронимләринин, бә'зи гәбилә, инсан вә предмет адларынын **тарихи-чоғрафи етимолокијасынын** елми-күтләви шәрһини вермәјә вә Азәрбајчан халгынын етнокенезисинин мүәјјәнләшдирилмәси кими чох чәтин бир проблемин дә әсас дүјүн нөгтәләрини ачмаға чалышмышдыр. Мәһз белә чәтин проблемләрин һәллинә чәһд едилән бир китабда бә'зи гүсурларын мејдана чыха билмәси тәбиидир. Бунунла әлагәдар мүәллифә өз фикирләрини јазыб көндәрәчәк јолдашлара әввәлчәдән тәшәккүр едирик.

Китабын јазылмасында дәјәрли мәсләһәтләри илә мүәллифә јахындан көмәк көстәрмиш Азәрбајчан ССР ЕА-нын Низами адына Әдәбијјат, Нәсими адына Дилчилик, һабелә Тарих институтларынын, С. М. Киров адына АДУ-нун филолокија, тарих вә журналистика факүлтәләринин, Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјатынын әмәкдашларына да миннәтдарлығымызы билдиририк. Мүәллиф өз мүлаһизәләриндә јери кәлдикчә ССРИ Елмләр Академијасынын Шәргшүнаслыг, Әдәбијјатшүнаслыг вә Дилчилик, Чоғрафија, Фәлсәфә, Астрономија, Педагокика институтларынын әсәрләринә, архив материалларына вә фолклора мурачиәт етмишдир.

«Һәр дилин сирри о дилин өзүндәдир.»

Ә. Нәваи

«АЗӘРБАЈЧАН» СӨЗҮНҮН ИШЫҒЫНДА

Республикамызын Дөвләт һимниндә Азәрбајчан— «Одлар јурду» адландырылыр. Чәнуби Азәрбајчанла бирликдә бу улу торпаға та гәдим чағлардан мүхтәлиф адлар верилсә дә, о, мәһз **Одлар јурду** вә **Азәрбајчан** адлары илә танынир. «Одлар јурду»—«Азәрбајчан»ын ачмасыдыр вә онун тарихи-чоғрафи мәзмунуну ифадә едир. Мә'лумдур ки, Азәрбајчан торпағы башдан-бинадан тәбии, јанар газларын, одун, аловун мәскәнидир. Бу јурдун дағлары, дүзләри дә, мәһсуллу бағлары да чазибәдар олуб. Лакин бүтүн бунлар бу јурдун әсас әламәтинин, јә'ни баш мәзмунунун бир нөв јарашығы, мәркәзин— «нүвә»нин әтрафында фырланан «електронлары»дыр. Бу мә'нада демәк олар ки, онлар әлавә әламәт, әлавә мәзмун кими әсас мәзмундан сонра кәлир. Әсас мәзмун исә јер алтындан чыхан тәбии одлардыр.

Ән гәдим сөзләрин јашы һаггында нә билирик? Лап јахын вахтларадәк бу тарихи 20 мин илдән чох һесаб етмирдиләр. Бир гәдәр сонра ону 50 мин илләдәк узаға чәкмәли олмушлар. Бу күн исә мә'лум олур ки, индики Авропа, Асија, Африка вә Америка гитәләриндә һәлә **100 мин ил әввәл** мүхтәлиф тајфалар өз араларында ајры-ајры дилләрдә, јә'ни һәр тајфа, халг өз дилиндә данышырмыш[1]. 100 мин ил әввәл Бөјүк Ајы бүрчү индики

[1] Ј. А. Карпенко. Улдузлу көјүн адлары, М. 1985, сәһ. 31.